

ר' אליהו הכהן האיטמרי והשבתאות

מאת

נרשם שלום

א

יתסו של ר' אליהו הכהן מאיזמיר, בעל ס' שבט מוסר ומדרש תלפיות, אל התנועה השבתאית, נחשב בספרות לרב רב שאינו בנדר שאלה כלל. מקומו בין גדולי המטיפים לחסידות ופרישות ידוע, ובענייני תיאולוגיה שבספריו איש לא התעניין. נוסף לכך היתה כאן שאלת ספר מריבת קודש, כתב הפולמוס התריף נגד קאדרו שכמה חוקרים חשבו כאפשר שמחברו ר' אליהו הכהן אינו אלא הרב הדרשן מאיזמיר, ונס אני נתפסתי לדעה זו לפני עשרים שנה.¹ ממילא מובן שאם בעל שבט מוסר חיבר באמת את ס' מריבת קודש, אין כל צורך לבירור נוסף על עמדתו כלפי השבתאות. על כן נראה לי שכל בירור חדש של בעיה זו – ויתברר לנו שאמנם כן יש כאן בעיה מלאה תמיהות – צריך לצאת מס' מריבת קודש.

האם אפשר לענות בהן או לאו על השאלה אם ייתכן שר' אליהו הכהן מאיזמיר חיבר את ס' מריבת קודש (שנרפס בשנת תרע"ג בס' ענייני שבתי צבי)? האיש היהודי שניסה לשקול מקצת הטענות בשאלה זו, הוא שמואל נקסם במאמרו על ר' אליהו הכהן מאיזמיר² – והן ולאו ורפה בידו. מצד אחד הוא טוען (בצדק):³ לכאורה תמוה הרבר: הרי ר' אליהו הכהן ספוג רוח הקבלה, מתחבט בשאלות הקץ ומתבטא לפעמים בדברי הערצה בהוכירו אנשים הקרובים לתנועת השבתאות,⁴ ואף באחד מספריו... לא נזכר התיכור, מריבות קודש, אם כי הוא מרבה להביא בהקדמות את רשימת ספריו הנמצאים אצלו בכ"י. אך לעומת זה הוא מביא טענות נגדיות; מצד אחד את "ידידותו" עם דודף השבתאים ר' אברהם יצחקי מירושלים אשר בפקודתו הוכרחו פרנסי איזמיר לשרוף את כתבי קאדרו שהיו נפוצים בעיר, ומצד שני את העובדה שהוא (ורסס) קובע: "מתוך הטכסט של [ס' מריבת קודש] מתברר שמחברו הוא מתושבי איזמיר, מכיר את אנשיה ורחובותיה". טענה שניה זו חשובה מאד, ועשויה לסיים את הויכוח כי תושב איזמיר

1 בערך קאדרו באנציקלופדיה יורדיקה, כרך חמישי (1930).

2 נרפס ביבנה, מאסף שנתי, ספר שני (ת"ש), עמ' קנו-קענ.

3 שם, עמ' קסא.

4 וורסס לא פירט את דבריו, ואינו יודע אם בכונה סתם ולא פירש למי הכוונה. במסה על הדרשן הגדול היה צריך להביא גם חומר כזה ביהר דייקנות, אבל גדול כח השיגור והוטשטוש. בהמשך דבריו אוכיז שמות של חכמים כאלה שהובאו בספריו.

תנא

[ב]

שלום

חנב

בשם ר' אליהו הכהן הנחשב בין תלמידי החכמים של הקהילה בשנת תס"ז ושנת חיבור הספר) – לא יוכל להיות אלא בעל שבט מוסר. אבל רא עקב: העובדה שקבע ורסם בקיצור נמרץ, אינה עובדה כלל, ואיפכא מסתברא: חושבני שאפשר להוכיח בכיבוד שר' אליהו הכהן מאיזמיר לא היה מחבר הספר שנחבר ע"י רבם אחר בשם זה שחי בקושטא!

חנב זה מתברר מכל הצדדים, מצד תוכנו, צורתו ופתיחתו בשער כתב היד, ואין כל מקום לבלבל את הפרשה.

אם בודקים את תוכן הספר בריוק, מתברר שאין למחבר כמעט כל ידיעה על פעולתו של קארדו באיזמיר (בערך בשנים תל"ה עד תל"ט או ת"ס). לשנות פעולתו שם, שהיו צריכות להיות ידועות בפרטיון לבדהמקום ובכהמון, הקדיש המחבר בקושי עשר שורות,⁶ ושאר ידיעותיו אינן אלא העתקות מתוך אנרות שתלמידי קארדו שלחו מאיזמיר אל רבם בקושטא! תעורות אלו נכבדות מאד, אבל הן מוכיחות שהמאסף אותן לא ישב עצמו באיזמיר אלא בקושטא. והרי הוא מספר לנו כיצד הגיע ליריו חלק מן האגרות הרבות והחשובות שהובאו בספרו: בשעת שבתו של קארדו בקושטא היתה שריפה בביתו וניירות רבים נתפרזו בחוצות, ומהם שנחפרסמו בעיר ונראה שנתגלגלו לירי הכותב.⁷ הידיעות על החובות העיר איזמיר ואנשיה שורסם ביסס עליהן את מסקנתו המוטעית, כלולות כולן בתוך תעורות כאלה שהמחבר מעתיק; ואין מהן כל ראייה על ידיעות המחבר עצמו! ואדרבה, ידיעות מפורטות בטופוגרפיה מקומית יש למחבר באמת – אבל רק על קושטא וסביבותיה. וידיעות אלו אינן כלולות באגרות שהעתיק בלבד, אלא הן באות בשפע גם בעצם סיפור המעשים והמאורעות.⁸ ויחר על כן: בעל מריבת קורש מגלה ידיעה מרויכת מאד בכל קורות קארדו בשנות שבתו בקושטא וורודושטו, ותיאור השנים האלה בחיי קארדו מהווה רוב רובו של הספר. ידיעות הכותב על כל המחרחש בשנים אלה הן אינטימיות כל כך עד שגם מצד זה אין ספק שהוא היה קרוב למקום המעשים. לעומת זה, כל מה שקדם לתקופת קושטא וורודושטו בחיי קארדו וכל מה שבא אחריו, מתואר כאן בקיצור קב. ואין אף ידיעה אחת בספר הנוגעת לאיזמיר שאינה מתבארת מתוך תעורות המועתקות כאן בלשונן או מתוך ידיעות ששאב מתעורות כאלה או מתוך שיחת תלמידיו בקושטא שכנראה הכיר אותם מקרוב. יש אולי פה ושם בספרו בלבול וערבוביה בסדר הזמנים המדויק של המאורעות המסופרים,⁹ אבל אין להשוות כלל אידיויקים אלו

6 ענייני שחתי צבי, עמ' 10 שורה 12-22.

7 שם, עמ' 24-26.

8 שם, עמ' 10-11.

9 עיין למשל בעמ' 17, 22, 26. תיאורים מרויכים אלו נכתבו בלי ספק ע"י איש קושטא. קשה להלום את סדר הזמנים בסיפורי המאורעות בקושטא מתחלת שנות הסמונים של המאה היו' שכאן כאן באריכות רבה ובצירוף דוקומנטאציה עשירה למדי, אלא שלצערנו השמיט המעתיק את התאריכים. מכיון שס' מריבת קורש נחבר כעבור עשרים וחמש שנים אחרי המאורעות וכנראה גם על ידי מחבר שהיה אז ילד, אין פלא באידיויקים אלו.

[ג]

ר' אליהו הכהן האיטמרי והשבחאות

תננ

להערר יריעה מפורטת בשאר פרשיות חייו של קארדרו. מעשרים תעודות ויותר שהועתקו בספר, רוכן המכריע הוא מחוגו של קארדרו בקושטא או אגרות שנשלחו לקושטא. אגרות שנשלחו לאיזמיר, לא הועתקו כאן ככלל, ורק במקום אחד נזכרו אגרות כאלה: בימים ההם – הכוונה לתקופה מיד אחרי ההמרה של שיץ, תכ"ז עד ת"ל – כתב גם כן אגרות פלסטר לחכמי עיר איזמיר ודי בכל אחד ואחד לחוק האמונה כשיץ... בטענות סכליות.¹⁰ אבל אגרות אלה היו ידועות בהתקפות גם במקומות אחרים, ונראה שקארדרו עצמו בלהט אמונתו שלח העתקות מהן לכל אחר ואחר, ובאמת נשתמרו לנו בכמה כתבייד איטלקיים מסוף המאה הי"ז, כגון כ"י האלברשטאם 40, ואין מהן הוכחה שרק תושב איזמיר יכול לדעת אותן. לעומת זה רוב האגרות המועתקות בספר אינן תעודות, רשמיות כאלה אלא מכתבים אינטימיים, פתקאות ודברי חזון שלא נועדו כלל להפצה ברבים.

מסקנא זאת מתאשרת מתוך שער הספר בכ"י גינצבורג שעדותו לא הוכאה כחשבון ע"י החוקרים. שם נאמר, לפי עדות המגיל אהרן פריימאן: "ספר מריבת קורש... מעשה ידי הר"ן הכה' אליה כהן ונעוד י"ב שורות של שילוב השם בצירופים שונים פנים ואחור! בקושטא נינה קרית מלך רב... שנת ועברי ר"ד נשיא עליהם לעולם". מכיון ששער הספר, נראה כאלו נרפסו חשבו כנראה (ועל כל פנים אני טעיתי בשעתו להבין הדברים כך), ששם המקום היה צריך לציין את מקום הרפוס. אבל אין כל יסוד להשערה זו. שעדים שנכתבו כסידור יפה. כאילו נרפסו נמצאו ככתבי יד רבים, והעובדה שכאו כאן שורות רבות של צירופים ושילובי השם אליה כהן, מוכיחה שלא בשביל בית הרפוס נכתב השער הזה. ואם כן, נאמר כאן בפה מלא שהספר נתחבר בקושטא. והרי ר' אליהו הכהן ישב כל ימיו באיזמיר, ואין לנו כל סיבה שהיא להעתיק את מקום מושבו כשנת חס' לקושטא כרי שיחבר שם את ס' מריבת קורש. גם בעל החוספת בראש הספר,¹² יום טוב בן יצחק רומאן, ממשפחה ידועה בקושטא בא, וגם הוא מעיד שישב זמן רב בכפיפה אחת עם קארדרו, ר"ל בקושטא, והוא קורא למחבר, ידיד נפשי, ואין בכל אלה אף רמז שיכריח אותנו לצאת ממשטם של רבנים ולחפש את המחבר לא בקושטא שהכל מורה עליה אלא באיזמיר.

נוסף לזה יש שלש טענות המוציאות את הררשן מאיזמיר בההלט מגדר מחבר מריבת קורש. אכיו של ר' אליהו נפטר באיזמיר כאלול ת"ט (1659), ולפי עדותו של ורסס נמצא בס' ידו בכל לר"א הכהן לא רק נוסח המצבה אלא גם השיר שהוא חיבר בשביל המצבה. מלכר זה הוא מרבה להוכיח מנתני אכיו ר' אברהם שלמה הכהן ורדשוני וברוד שהכיר אותו יפה. מכאן מוכח שהיה בזמן פטירתו לכל הפחות בן יד או ט"ז שנים, ויש איפוא להקדים את זמן לירתו לכל הפחות עד

¹⁰ שם עמ' 9.

¹¹ אהרון פריימאן במבוא לס' עניני שבתי צבי, עמ' א.

¹² גריץ טעה וכתב שהספר, נערך על ידו ואין כל עדות לכך ברברים בשבח הספר שהקדים לו.

סמוך לשנת ת"ה (1645) בערך. על מצבתו בשנת תפ"ט הוא נקרא מר קשישא, ובאמת נראה שזכה להגיע לזקנה מופלגת.¹³ וכן מעידים ספריו שברקתי שנכתבו רובם ככולם לפני סוף המאה השבע עשרה. בשנות השבעים כבר היה נוהג לדרוש, והספרו על רבו ר' במימין מלמד שנפטר בכסליו תל"ח נדפס בראש ס' מרש אליהו שלו. מכאן שבשנת תס"ז היה ר' אליהו למעלה מבן ששים – ואילו בעל מריבת קורש קורא את עצמו בהקדמת ספרו "נער", ונראה שהיה תלמיד חכם צעיר שניסה כחו בפעם הראשונה, למשוך בשבט סופר¹⁴ וגם בעל ההקדמה יום טוב רומאן אינו קורא אותו בכנויי כבוד אחרים מלבד, האי צורבא דרבנן.

ועוד: ר' אליהו הכהן מאזמיר עשה ספרים הרבה ואין ביניהם אף ספר אחר שנכתב בסגנון ס' מריבת קורש אשר מחברו היה מבעלי המליצה המופלגים. ההבדל בין סגנוני שני אליהו אלה עצום, וגם בנסיגות ר' אליהו מאזמיר לכתוב במליצה בהקדמותיו לכמה מספריו אין בהם כלום מכחו של בעל מריבת קורש בשדה זה. נדולה מכולם: הרי הדרשן ר' אליהו הכהן מאזמיר נזכר כפירוש בתעורות שבס' מריבת קורש, ונזכר שם כמקורב לתלמידיו של אברהם קארדו דווקא! אל עוברת חשובה זו, המשנה את כל הבעיה! לא שמו לב כלל, בסיפורו על תלמיד קארדו באזמיר, ובפרט על מעשי ההון דניאל בנפוס, נביא הבעל" הוא מעתיק מלה במלה תעורה על מאורעות שקרה בחוג זה, ועשירים ושנים איש התומים עליה כערים. הרברים נכתבו בין ת"ס ותמ"ב, כאשר קארדו כבר היה בקושטא ונרד בין עיר זו לרודוסטו. בראש החותמים בא שמו של אליהו כהן, ומכאן שהוא החשוב שבחבורה. התומים מכירים בפה מלא במשיחותיו של "ש"ץ אמיר"ה כמשיח בן דוד ושל קארדו כמשיח בן אפרים.¹⁵ הם מספרים על גילויי המשיח ש"ץ, ברוחניותו שאירעו בשתי שבתות ובשאר ימים. והנה, בין יתר הרברים נאמר שם: גם ביום שבת קורש היה ה"ר אליהו כהן רורש וראה הנביא [דניאל] את אב הדרשן ור' עקיבא ושבעה מתלמידיו נלוו לו [לאביו של הדרשן] את סוד האלהות, רהיני את הסוד המיוחד שקארדו הפיץ בתורת האלהות שלו. וכן עוד פעם שם בסיפור על שבת אחרת: בשעת דרשת ר' אליהו, ראה הנביא לפני ההיכל שולחן ערוך והיו מסובים שם אדם הראשון והאבות ומשה וזרי עשר נביאים. אין כל יסוד להניח שהדרשן ר' אליהו הכהן שבתעורה זו שונה מן הדרשן והמחבר הידוע שררשות רבות משנים אלו (לפני תמ"ד) נדפסו בספריו. הוא נמצא אז בחברת הנביא השכתאי רניאל המכבר אותו, כנראה, בין המאמינים¹⁶ וראה את אביו שר' עקיבא ותלמידיו מוכים אותו בגלוי, סוד האלהות¹⁷ בעולם האמת. והרי ראינו למעלה שאביו היה תלמיד חכם מפורסם באזמיר, הידוע מהרבה דברים שבנו מביא ממנו בספריו.

אם ברור הוא, שהדרשן הידוע אינו ביחסים רעים עם קברצת קארדו בעיר, נשאלת השאלה אם הוא איננו בעצמו אותו אליהו כהן החתום בראש התעורה היא.

¹³ עיין ורסס, עמ' קנז-קנח שלא הסיק את המסקנה מן החומר שהוא עצמו מביא על יחסיו של ר' אליהו הכהן אל אביו ומסתפק בכך לקבוע שטולד לפני ת"ט.
¹⁴ עינינו שבתאי צבי, עמ' 11.

(ה) ר' אליהו הכהן האיחמרי והשבתאות תנה

הוא מעיר לא רק על גילויים שנעשו לח' רניאל אלא גם על מה שהוא וחבריו ראו בעצמם באותה שעה. בהמשך בירורנו נראה שאמנם כן יש להשערה זו על מה לסמוך בספרי ר' אליהו עצמו. והרי באמיתות התעורה המעמדה חכם בשם אליהו כהן בראש קבוצת קארדרו באיזמיר, אין להטיל ספק.

ב

נשאלת איפוא השאלה: האם כתביו הרבים של הרדן הגדול מאשרים או מכחישים את ההשערה שהוא הוא אותו השבתאי הנלהב? הרי נמצאו בירינו גם רוגמאות אחרות שספרי רדוש של בני הרוד מכילים חומר שבתאי שאיש לא שם אליו את לבו המעיר על ההשפעה של המחשבה השבתאית על הכותבים.¹⁵ חסידותו והתלהבותו של ר' אליהו הכהן לתורה ולמצוות אינה מונעת אותנו מלשאול שאלה זו, מכיון שבשנים אלו רובם הגדול של החכמים השבתאים שייכים לאנף זה של השבתאות החסידית, ואין כאן לא סתירה ולא צביעות כפי שכבר הארכתי בסוגיא זו במקומות אחרים.

עברתי על אחרים מספרי הרדוש של ר' אליהו הכהן ולהפתעתי מצאתי שיש בהם כמה רברים המאשרים את ההשערה, ומוכיחים מעבר לכל ספק שהרדן המפורסם מושפע כתפיסתו של ענייני המשיח השפעה עמוקה וכוללת מכתבי השבתאים ותורחם. הוא מבאר דעות שאין להן כל מקור אחר בספרותו אלא בספרי ר' נתן הנביא מעזה ובספרי קארדרו, הוא מזכיר מקורות שבתאים בפירוש או ברמז, ויש שהוא משתמש ברעיונות שבאו לו ממחנה זה, אבל משווה להם אופי בלתי-שבתאי ע"י מפנה דרשני המשכיח את ה"עוקץ" השבתאי! ברור זה סערת השבתאות עור לא שככה, אי אפשר לתאר שתלמיד חכם מצויין כמו ר' אליהו הכהן לא ידע ולא יבין את טיבם של הרעיונות שהשתמש בהם ושהסכים עמהם. ואם נדצה לומר שגם אותו, אליהו כהן החוחם ראשונה בין תלמידי קארדרו באיזמיר, אינו מחכמי העיר אלא סתם בעל בית נכבד ומשתגע, הרי באה עדותו של קארדרו עצמו וטופחת על פנינו. בסיפור קארדרו על ההמרה הגדולה בשאלוניקי שפרסמתי במקום אחר¹⁶ נאמר בפירוש שהזהיר את תלמידיו (למי שכבר ידעו אלהותו של הקב"ה) על הסכנה של התגלות רוחות שקד בעולם. ואני ידעתי דבר זה ואז כתבתי אגרות לאיזמיר ליר תכם אליהו הכהן וחבריו וכו'. וכי לא התעורר כאן ההשערה שהרדן הנוכח בשעת הגילויים בבית הכנסת באיזמיר והחכם בעל אותו השם החוחם ראשונה על הערות, אחר הם? ועתה נפנה לספרי ר' אליהו ונראה מה יש ללמוד מהם.

ב"מרש תלפיות", בערך אותיות משיח, נאמר י: "ובוהר בכמה מקומות משמע

15 דאה, למשל, מה שכתבתי על האופי השבתאי של ס' בני יצחק לר' יצחק חנון, אחר מחלמידי נתן העזתי בשאלוניקי, ב"ציון" שנה ששית (תש"א), עמ' 201.

16 ציון שנה שביעית (תש"ב), עמ' 16.

17 אני מצטט לפי ההוצאה הראשונה (איזמיר תצ"ו), דף ל"ג ע"ד.

חנו

שלוש

[ג]

שעתיר המשיח לעשות רברים נראים מכווערים ילקוט ישעיה האומר הקב"ה על המשיח מעיר אני בו שהוא צדיק. והרי הרברים חמוהים מאד: רק בספרות השבתאית בלבד פירשו כמה מאמרי זוהר על פי דרך זו, ואין זכר לרבר זה לא בזוהר עצמו (לפי פשטו) ולא בספרי קבלה שנכתבו או נרפסו לפני תכ"ו. ואין מקום לטעון שתלמיד טועה הוסיף את ההערה הזוהר ההולמת את תורת המשיח של השבתאים, שכן זוהר המחבר על רעיון זה ביתר אריכות בכמה מקומות.

וכן רבריו ב, מדרש האיחמרי" שלו: 18 הקב"ה קורא למלך המשיח בשם זין שדי, לרמח שעתיר להחזיקו כזין שרי כבהמ' השדה לחרפו ולגרפו מהרברים המכווערים ומעשים הנראים לחוש הראות, ועם כל זה אומר הקב"ה שעמי הוא שנאמר חזן שדי עמרי, וביתר אריכות בררוש שלאחריו, 19 אוב ביאור הרעיון הקבלי שהמשיח הוא נלולו של ארם הראשון ודוד: וכן מלך המשיח עתירין לחרפו ולגרפו כרי לכפר עון הנגיבה שזל מן העץ ואכל שכן משפט הגונב דכתיב לא יבוז לגנב כי יגוב למלא נפשו כי ירעב, ואם אינו למלא נפשו כי ירעב, כן משפטו לבווחו, ולכן עתיר מלך המשיח להיות בזוי ושסוי בפי כולם ולהחזיקו ככלב מוסרח כראיתא בחז"ל ובזוהר הקדוש, וזהו הטעם שלא יאמינו בו רוב מבני עמנו ער שעתיר הקב"ה להעמידו בגג המקדש ולהעיר עליו כראיתא בילקוט ישעיה, והטעם שחרפוהו ונרפוהו מהמעשים המכווערים שעשה בחוש הראות אומרים היאמן שזה ימלוך, ער שיעיר הקב"ה עליו וכו' [כמו כילקוט].

הרי לפנינו דרשה שבתאית אופיינית, גם כי לא ידובר בה על שבת צבי אלא על המשיח העתיר לבוא, ואין הכרל זה מכריע בקביעת מהותו של הרעיון. גם דרך ההסתמכות על הילקוט ועל הזוהר משקף את הפרשנות השבתאית: המשיח לא נקרא בזוהר, כלב מוסרח" אלא משה רבינו בהופעתו בסוף הגלות בין עמי הארץ העשירים (הנקדאים שם, ערב רב), ורק השבתאים פידשו מאמר זה ברעיא מהימנא (חג דף קכ"ה ע"ב) על המשיח, כפי דרכם בכל הרהיטות הללו של הרעיא מהימנא על משה. אבל, מקובל ארוק המתנגד בחריפות לכל שמץ של שבתאות! (כברריו של ורסס) – איך העלה על שפתיו דרשה כזאת?! וכן הסילוף הבולט של דברי הילקוט לישיעה – הכוונה לרמז תצ"ט על פדק ס' – הולם יפה את דרשות השבתאים אבל אינו הולם לגמרי את פשטו של מאמר הילקוט המרבר על יסורי המשיח ועל שנוי תואר פניו, אבל לא על סידוב רוב ישראל להאמין בו ולא על סינווריה של הקב"ה עליו בפני קטרונם של המחזפים והמגחפים, וענין המעשים המכווערים" או הנראים כמכווערים, לפי חוש הראות" (ואינם כן לפי משמעותם הפנימית!), הרי אין לו זכר בתורת המשיח לפני הופעת שכת צבי ופיתוח התורה על סוד, המעשים הזרים" שלו הידוע בכל ספרי השבתאים מכתבי נתן

18 סאלוניקי הקפ"ד, דף נ"ב ע"א.
19 שם, דף נ"ב ע"ב.

[1] ר' אליהו הכהן האיחמרי והשבתאות תנו

העזתי ואילך. והשאלה המתעוררת היא רק זאת: האם הוא מתכוון לשבתי צבי או האם שניה את דמותה משיח שלו בהשפעת השבתאות מבלי לחשוב על שבתי צבי דווקא? לשאלה זו יש בספריו חשובה עם פנים לכאן ולכאן. הוא אוהב לרברר על ביאת הגואל כדבר השייך לעתיד והרבה מרבררו בסוגיא זו אינם הולמים את מעשי שבתי צבי כפי שכבר עברו ונודעו. אבל קשה לתשוב זאת למטעם מכריע, כי אפשר מאד שהוא מדבר על שני גילויים של המשיח, שהראשון כבר עבר אבל אינו נחשב לגילוי האמתי שיהיה רק בגילוי השני, דעה מצויה מאד. והרי גם שבתאים מובהקים כגון קארדונו עצמו או ר' בנימין הכהן כתבו ודברו בצורה זו ויכלו לדרוש על מה. שעתיד להיות' בביאת הגואל מבלי שרברר זה גורע מאמונתם בשבתי צבי.

ובאמת מציוו ערות מפורשת בכיוון זה גם ב, מדרש האיחמרי, בדרוש הקודם לאלה שהבאתי. כאן הוא מביא דברים שיכול היה להביאם מן הפסיקתא, במסורה בעליפה מפי, רבו הקרושי ונותן להם מפנה ההולם בכל את השקפת השבתאים הסבורים שאנחנו בתקופת המעבר בין הגילוי הראשון והאחרון, האמתי, של המשיח. וזה לשונו על דברי הגמרא בפסחים נ"ד ע"ב ברברר ז' דברים המכוסים מבני אדם ופי' רש"י שם: 20. אמנם [ענין ג' חלוקות של הגאולה] יבא היטב עם מה שקבלתי מר' הקרושי²¹ בסדר ביאת הגאולה שהחלה יתגלה המשיח ויסתתר ואח"כ יבוא השבטים ואחד בואם יתגלה [שנית] באיזה זמן שיהיה וילחם עם האומות ע"כ וכפי זה יום הישועה, שהוא יום הנחמה²² היא כשיתגלה משיח בעולם היינו, יום נחמה, ואחד שישתתר ויבא אחר בואם [של] השבטים, זה הזמן נעלם מבני אדם מתי יהיה, וזהו, ומלכות בית דוד מתי תחזור למקומה' ואחר שיתגלה ויבא המשיח, ערין מכוסה מבני אדם עד איזה זמן יהיה תכלית מלכות חייבת כלומר... שיעור המשך הזמן שצריך עד כולתם ויהיה במהרה בימינו.

אילו ידענו ש, מדרש האיחמרי' נחברר בבת אחת ואינו קובץ דרושים מוגנים שונים, היינו אומרים שהדברים נכתבו לפני שנת חמ"ב שכן מביא בתחלת הספר (רף ז' ע"ד) ואחרי הדרושים הנזכרים (ברף נ"ז ע"ב) דברים ששמע, משם הרב כמה"ר אברם הכיני נר"ו. זהו הדרשן השבתאי המובהק בקושטא שנפטר בשנת חמ"ב (1681-1682).²³ הרב הזה היה ידוע למרחקים כמחזיק באמונתו

²⁰ שם, דף נ"א ע"א, בסוף. בדרוש טוב על הגאולה. התלמוד מזכיר את, יום הנחמה, מלכות בית דוד מתי תחזור למקומה', ומלכות חייבת מתי תכלה' לחור. ור' אליהו כותב מלכות חייבת, ולא: מלכות פרס.

²¹ קשה לדעת מדוע העלים חסיד בספריו את שם, רבו ויגורו הקדוש'. בצורה חסמית זו הוא מדבר עליו גם במדרש חלפיות וסוף ערך בגדי כהונה. במנחת אליהו ושאר ספרים. האם כיוון לר' בנימין מלפרא או לאחר מבין רבותיו?

²² לפי רבנו רש"י שם בפסחים.
²³ זמן פטירתו של הר' אברהם הכיני לא נרשם בספרים אבל אפשר לקבוע אותו מחוץ שתי ידיעות. בזמן ההסרה בשאלוניקי בחמ"ג כבר היה בין הנפטרים כי לפי עדותו של קארדונו (כ, ציון שנה ז' עמ' 10) נמצא בין ה, מניחים' מעולם האמת שבישרו את הגאולה לניסן חמ"ב. אמנם זמן קצר לפני כן כתב קארדונו אליו אנה שנסמצאה במ' מריכת קודש עמ' נג, והמחבר

השבתאית גם אחרי ההמרה ונוטה לרעות קיצוניות למדי, ובסוף ימיו היו קשרים אמיצים בינו ובין קארדונו, כפי שיוצא גם מס' מריבת קורש.²⁴ אתה הלשונות שר"א הכהן מביא ממנו, הריהי ררשה משיחית רווקא (המוכירה מאמה מפורסם באגרת השניה של פאולוס אל הקורנתים): לעתיד לבא תוכה לראות למלך המשיח בקדונו פנים מה שלא זכיתם לראות במשה רע"ה ... (והוא סור) מלך ביופיו שזוא המלך המשיח חזוינה עניך.²⁵ אפשר, איפוא, שהרדרשה על שלש ריגונת הנאולה נכתבה רווקא סמוך לזמנה של התעורה השבתאית בחתימת החכם ר' אליהו כהן בס' מריבת קורש. אפשר שמשית כבר נתגלה בעולם (בפעם הראשונה), אבל שעבור המלכות עריין נמשך ואין לרעת כמה זמן יימשך. ובאמת מצינו הערה מאלפת מאד באחד מספריו הבאה לרמוז בכיוון זה. במדרש תלפיות, בערך רכרים שאירעו בעולם²⁶ הועתקו ליקוטים מס' צמח צדיק, והרברים מיוסרים על ההוספות לס' צמח רוד שגרפסו בס' צמח רוד החרש, פרנקפורט ע"ג מ"ן תנ"ב, רף פ"ו ע"ב, אלא שבעל מדרש תלפיות שינה מרעתו את סגנון הרברים. לגבי שנת תכ"ז מביא ר' אליהו הכהן: נדאו שני חיילות זה נגר זה ונשמע קול עתב ושחוק ולבסוף נהפך ליללה ובכיה ... בשנה זו נתעורר משיח בעולם והיתה מהומה גדולה בעולם. והנה במקורו לא נמצא אלא לשון זה: בשנה הזאת היתה המעשה גדול עם שבתי צבי והיתה מהומה גדולה בעולם, ה' ישלח לנו הגואל האמתי כמהירה כימינו. נמצא איפוא שה' אליהו השמיט את ההערת ההסתייגות וניסח את המשפט הראשון על שבתי צב בניסוח משלו שיש בו גוון חיובי והנמצא גם בשאר ספריו כשהוא מרבר על המשיח (ולא על משיח תוב). במקום היתה מעשה גדול עם שבתי צבי כתב, נתעורר משיח בעולם. וכי אין בניסוח חדש זה כוונה מיוחדת וכל רבריו לא באו אלא לרמז שאמנם כן, נתגלה משיח בעולם (פשמנו כמשמעו), אבל המעשים המכוערים שלו נדמו שלא יאמינו בו, וכן נהפכה השמחה לאכזבה, ליללה ובכיה? אם ה' אליהו לא האמין שהיתה כאן באמת התעוררות של משיח, למה שינה מלשון המקור שלו שלא השתמש בסגנון זה כלל?

רמזים שאם אין, עת רצוני לא יועיל שום רבר לקרב את הנאולה והסופית, אעפ"י שיעשו ישראל מה שיעשו, מצויים מאד בספריו,²⁶ ויש בהם בלי ספק רמז למאורעות שבתי צבי, אבל שוב אינם קובעים את עמדתו: אם דאה בהם נילוי

מסויף שלא עברו ימים מועטים והרב יכינו נחבקש לשיבה של מעלה. אגרת קארדונו נכתבה ב. פרשה תולדות. השנה לא נזכרה אבל אין ספק שהיא שנת תמ"ב. כי מצאתי בכ"ז ס' ל' ווי העמודים לראי היכני (אווספורד 2761) רף י' ע"ד ויא ע"ב כי חיבר את הספר הזה בשנת תמ"א, ובכ"ה ניסן תמ"א עדיין הוא נתחלה מלאכתו. סכאן שנפטר בתמ"ב. (סוף 1881 או תחלת 1882). כה"י של ס' ווי העמודים הוא האבטוגראף של המחבר!

²⁴ עייני שבתי צבי, עמ' 13 ר"ז. גם באגרת היכני לנחן העוחי משנת תל"ז כבר נזכרו יריעות קקיל מאת קארדונו, עיין בהשקפה הצרפתית REJ, כרך xxvi (1893), עמ' 213.
²⁵ גם במדרש תלפיות, בערך כוונה, הביא דברים אחרים ששמע, משם הרב הגדול המקובל האלהי כמוהר"ד אברהם היכני זצ"ל.
²⁶ עיין למשל במדרש האיתמר, רף נ"ב ע"א, לגבי ענין כריכוכבא.

[ט] ר' אליהו הכהן האימרי והשבתאות תנט

ראשון של הנואל או לא? מבחינה זאת יש פנים כפולות לדבריו ושערי הפירוש לא נעלו. ואין גם להוציא את האפשרות שאמנם כן החזיק במשיחיות של שבתי צבי עוד כמה שנים, אבל נחייאש וחור מדעתו. ואם חור מדעתו לגבי שאלת האיש שבתי צבי, דבר שלא באה עליו כל הוכחה, הרי בודאי לא חור מדעתו בקבלת כמה עיקרים מתורת המשיח הפארארוכסית של השבתאים.

ההוכחה החותכת ביותר לנשיתו לתורת המשיח של השבתאים נמצאת בספר הדרשות הגדול שלו על פרשיות התורה, ס' מגלה צפונות. מצאתי בדרושים אלו הרבה דברים תמוהים, אבל לא ראיתי בו דבר תמוה יותר מדרשתו על סוד פרה אדומה שאופייה השבתאי אינו יכול להיות מוטל בספק בשום פנים. וזה לשונו בפר' חקת: 27

דרך שני נראה בהקדים מה שקבלתי מפי סופרים ומפי ספרים על מנשה וירבעם וכמה מלכי ישראל והרומים להם שהיו חכמים מחוכמים יודעים רעת עליון איך בעטו נוורו אחר. אמנם כולם לשם שמים נתכוונו, אך עברו ונעשו משום שנחנאו ליבנס בדרך שאין יכול ליכנס בו כי אם מלך המשיח בלבד כפי רוח כחו שקרמה שתי נמושו [אלפים?] קורם בריאת העולם כאחז"ל ע"פ לפני שמש ינון שמו וכתוב ורוח אלהים טרחת על פני המים ראו רוחו של מלך המשיח כאחז"ל והוא שעתיר ליכנס בעמקי הקליפות להוציא משם ניצוצי הקדושה ולהושיע משם ועל ידי כחו הגדול יכול לירד ולהושיע ולעלות מבין [ניהם] בלי שיוכל [סמאל] לשלוט בו ולהכניעו ולהפסו עמהם. אך כל הנוכרים רצו ליכנס במלאכה זאת ונכסו בעמקי הקליפות להושיע ניצוצי הקדושה ולהיותם הם משיח ה' ושלא יראו ישראל חרפת גלות מעולם. 27א וכיון שאין כחם רב ככח המשיח אשר הזמין הקב"ה מקורם הבריאה נתפסו בידי הקליפות כי גבר כחם עליהם ולא יכלו לעלות וכל שכן להושיע הניצוצות ושבת חתד רשותם וישו מני הדרך הטוב ונעשו כיון שרצו ליכנס בדבר שלא היה מוטל עליהם ליכנס ע"כ.

והנה סוד פרה אדומה רמז על ענין מלך המשיח שעתיר ליכנס בעמקי הקליפות להושיע משם ניצוצי הקדושה כרי להושיע את ישראל מנלותם ולטהר אותם. ונמצא שמתעסק בישראל שנקראו פרה... ומכנים [את עצמו] בעבורם בעמקי הקליפות שטמא עצמו ועל ידי שטמא עצמו מטהר לאחרים, וצריך גם הוא טהרה כמתעסק בפרה אדומה שטמא עצמו וצריך אח"כ טהרה וגם מטהרת אחרים. ובא צווי הפרה אחרי מעשה העגל משום שקורם העגל תרו' [אולי: חרות] ממע"ה 28 וממלכות.

27 מגלה צפונות, אימיר תרכ"א, הלך שלישי, רף כ"ד ע"ג ואילך. הדברים על חובת המשיח ליכנס הוך הקליפות חורים באותו נוטה גם בס' מוכח אליהו (תרכ"ז) דף ט"ו ע"ג.

27א בטוי זה תורד גם במדרש תלפיות, ערך דוד, רף ק"א ע"ד: אילו היה בא דוד על בת שבע בתיון ובזמנה, היה הכן הנוול סבת שבע מלך המשיח ושוכ לא היו ישראל רואים חרפת גלות בעולם.

28 אולי יש להקן: סמלאך המות.

חס

שלום

[י]

ומה צורך היה מנואל כי [אין] צורך הנואל כי אם להושיענו משעבוד מלכות ולהציל ממות נפשינו כרכתי בלע המות לנצח. וכל זה בבר היה. אך אחרי מעשה העגל שחור שעבוד מלכות ומיתה צריכים אנו לנואל. לכן אחרי מעשה העגל בא צווי הפרה לרמוז בה למה שעתיד לעשות מלך המשיח ליטמא עצמו לטהר אחרים. ובוה יבא ע"נ [על נכון] מאמר חז"ל אמר הקב"ה למשה לך אגן מעלה ולאחרים סוד, משום שכיון שמשא הוא מלך המשיח כדברי רז"ל נואל ראשון הוא נואל אחרון ואדם רוד משה, אבל לאחרים סוד כי אין כת בהם ליכנס בדרכים הנזכרים ודי למכין ונכון".

דרשה נועזת זו אין לה כל מקור ב, ספרים וסופרים" אלא בכתבי השבתאים ודרשותיהם. ההקבלה בין המשיח וסוד הפרה האדומה נמצאת בראשונה בכתבי נתן העזתי, פעמים במפורש ופעמים במרומז. בס' הבריאה שלו, שנכתבה בשנת ת"ל, הוא מאריך מאד בסוד. חוקי התורה הנעלמים ובפרט במצות פרה אדומה.²⁹ ברוא דמלכא משיחא" שכמה חלקים ממנו נשארו כפנקס שבתאי בספרית קולומביה בניו יורק.³⁰ הוא אומר על הפסוק רחוק מרשעים ישועה כי חוקיך לא ררשו. והיינו רזא רמ שמיחא ראקרי חוק שהוא בסוד פרה אדומה שכל מעשיו הם בסוד האם הרוחצת צואת בנה שלכן מטרת את הטמאים ומטמאת את הטהורים ולכן אמר ר' פפא [על המשיח] ייתי ולא אחמיניה, מפני שלא היה יכול לסבול מעשיו, וכענין שאמר ישעיהו זר מעשהו נכריה עבורתו. וכן גם בדרשה שלו ששרידים ממנה נשארו בכ"י אדלר 493 בספרית בית המדרש לרבנים בניו יורק דף ח' ע"ב: חוקי התורה שאין להם טעם, יסורם בגולם הטהרה שיעור לא חוקן ואשר בו נשתרשה נשמת המשיח העתירה לחקן אותו, וחוק הפרה האדומה רומז לבניין הכלי הרוחני של מלך המשיח ועל כן יש בה כמה הפכיים. גם שירי הרוגמה בשאלוניקי מוכיירים כמה פעמים כנוי זה של פרה אדומה למשיח.³¹ והרי ס' הבריאה של נתן העזתי המפתח את כל הרעיונות האלה, היה בלי ספק בירו של ר' אליהו הכהן כאשר אוכיה למטה.

גם שני מוטיבים אחרים המופיעים בדרשתו, ראויים לתשומת לב: עניין הצרפת מלכי ישראל החוטאים וזהותו של משה והמשיח. לשניהם יש שרשים מסויימים

²⁹ בכ"י של הספריה הממלכתית בברלין, דף נ"ז ע"ב ואילך. גם בדרוש המגדה שלו, בכ"י ירושלים 8⁰1101, דף קע"ג ע"ב (בקטעים שלא באו בספרי. בעקבות משיח) נאמר שפרה אדומה הוא סוד קליפת נוגה החוזרת אל הקדושה ונרבת אל ספירת המלכות (ע"י כתח סתהרין את הטומאה, כי אין הרין נסחק אלא כשורשו והיא העברת הטומאה ע"י אפר הפרה שנשרפה כנהר דינור של הקדושה ונצטרפה ונחלבה). קליפת נוגה הידועה סספרי המקובלים נהפכה אף היא לסמל הפשיה בספרות השבתאית כפי שסוכה מאוסף השירים של כת הרוגמה בשאלוניקי שנמצא בירינו.

³⁰ אני מצטט לפי צילום הפנקס הנמצא בספרית שוקן בירושלים. המאמר בא שם בדף י"ח ע"א.

³¹ עיין למשל ב, שירות ותשבחות של השבתאים' (שעוכרו ע"י מר. ס. אשיאס ועל ידי - תל אביב תש"ח, עמ' 116, 101 -) על שתי ציבי: נוגה הוא בין המאורות / דומה הוא אל האנו / פרה אדומה - היא חוקה".

חטא ר' אליהו הכהן האיחמרי והשבתאות [יא]

בספרות שלפני השבתאות, אבל הניסוח שניתן לרעיונות אלו כאן, כולו משל השבתאים הוא! הרעיון הראשון חוזר אצל ר"א הכהן גם במדרש תלפיות (ערך יאשהו) ושם הוא מביא כביכול את מקורו! המלכים שחטאו לא היה כוונתם חלילה למרוד בקונם אך היה כוונתם לירד בעמקי הקליפות להושיע משם ניצוצי הקרושה הטבעים... אך כיון שלא הגיע עדיין הזמן למחק הקליפות היו יורדין ולא היה בהם כח לצאת והיו נטבעין שם כמו שכתב שם בעמק המלך רף ק"ח ע"ב נבי שלמה רמטעם זה היה לוקח נשים גבריות... שכוונתם לשמים. אבל בס' עמק המלך מדובר אך ורק על רצון שלמה המלך, לכוף את הקליפות ולא על ירידה לעמקי הקליפות שהוא ענין אחר ותמונה אחרת, ומכל שכן שלא ידובר שם כלל על ירידה כזאת של המשיח! אודבה, שם נזכר שהמשיח יבוא על חמור, כרי להבניע את הקליפה הקשה מצד הזכר הנקרא חמור, ואנו מבינים יפה, שבעל עמק המלך אינו יודע עדיין כלום על הפארארוכסים השבתאיים, ורק ר' אליהו הכהן משנה את הטרימינולוגיה השגורה בספרי המקובלים בהשפעת הטרימינולוגיה השבתאית ומייחס לבעל עמק המלך רעיון שהוא לא הביע כלל. והרי קל להבין שבעל מדרש תלפיות מעדיף הכסים ספרותי או פרשני זה על הזכרת מקורו האמיתי של ניסוח זה של הרעיון ומפנהו! ודומה לזה ררכו בציטאטה של רברי ר"ל, נואל ראשון הוא נואל אחרון. במדרש הידוע נאמר דק, כנואל דאשון כן נואל אחרון, והמקובלים הוסיפו את שלשלת הגלגולים ארם דוד משה (ר"ת ארם), אבל הניסוח הזה שמשנה הוא מלך המשיח הוא כולו שבתאי ומצוי מאד בספריהם ומשמש טעם לדרוש כל הנאמר על משה כסמל לשבתי צבי. (מצאו גם שמשנה באתב"ש הוא אותיות צביו). מי שעוסק בספרות השבתאית, יודע או לומר מהר ששיטה זו של שינויים, קלים, אבל רבי משמעות, בציטאטות ובניסוחים חרשים של רעיונות ישנים, רנילה שם ביותר. העלמת המקורות האמתיים השבתאים וההסתמכות על מקורות אחרים שאינם אומרים כלל מה שמייחסים להם - גם שיטה זו רנילה מאד אצל חכמים ומקובלים בעלי נשיות שבתאיות ברור ההוא, וברור שלאחריו.

ובוראי נראה לי, שאין צורך להביא ראיה, לאור יריעותינו, שעצם הרעיון של כניסת המשיח לעמקי הקליפות לשם הוצאת ניצוצות הקרושה משם, כולו חידוש שבתאי הוא המיוסר על מפנה אפיקורסי ברעיון המצוי בקבלת האר"י. ומכיון שהוא מן הרעיונות העיקריים והידועים יותר של השבתאים, וגם (מטעמים טובים) מאלה שדוגמו ביותר את שלומי אמוני ישראל, הרי קבלת רעיון זה ע"י הררשן האיחמרי חשובה ביותר. מי שיכול להתבטא כך, כדי להסביר את המעשים המכוערים של המשיח, איננו מתנגד בחריפות לכל שמץ של שבתאות" אלא להפך: הוא, חשוד" מאד על נטיה ניכרת ליסורות האמונה השבתאית, לפארארוכסים הדתיים שבה, וברור של התפשטות רעיונות אלו בתעמולה השבתאית דווקא בסביבתו של ר' אליהו לא נוכל לומר על רב גדול ובקי כמורו שהיה שוטה ולא הבין כלל מה שקרא או שמע, ולא ידע או לא חשד שאלה הם רעיונות שבתאים מובהקים שפיוך בכמה מקומות בספריו, וכנראה גם בדרשותיו בפרהסיא. הוה

[יב]

שלום

חסב

אומר: תורת המשיח שלו היא שבתאית, גם אם לא היה בטור במשיחותיו של שבתי צבי או עוב אמונה זו אחרי שנות השמונים של המאה ה-17. בזמן שרבי הספרדים נהגו לנבא שבתי צבי לפי הכלל, גם קב לא תקובנו גם ברך לא תברכנו,³² אין לחכות מדרשן הנוטה לשבתאות שירדשו או יכתוב על האיש שבתי צבי כמשיח ישראל, אבל יש לחכות לכך שישלשל דעות שבתאיות לתוך ררושיו הן במשרין והן בעקיפין. יש לחכות לכך, שיררוש ררושים בענין הנאולה שיש בהם דרפרצופין ואפשר להבינם כפי שרוצים, מבלי שיהיה בהם לא התאמה בולטת מרי דרעות של המאמינים ולא סתירה גלויה להן. והאמת ניתן להיאמר שרוב דרשות ר"א הכהן על הנאולה, ובפרט בס' רנא פשרא, הולמות יפה את התיאור הזה. יש בהם רמוים שבתאיים – את הפסוק דומה רורי לצבי שבשה"ש, נוכל לפרשו על מלך המשיח, אם כי המוטיב השבתאי הבולט מיטשטש בהמשך הררוש.³³ וכן יש כאן ררושים ההולמים פחות או יותר גם את דעת השבתאים ומקצת ררושים הסותרים אותה לכאורה, כגון הררוש המבאר שמלכותו של המשיח תתגלה מיר בפרה סיא,³⁴ שקשה להולמו עם אמונה במשיחותיו של שבתי צבי והסותר גם את הררוש האחר (שהזכרתיו למעלה) על שלש דרנות של גילוי המשיח. אין ספק שאפשר למצוא בשאלות כאלה סתירות רבות בספריו. נראה שנתחבט ברבר ואינו מן הנמנע שבזמנים שונים נטה לריעות שונות, וייתכן שנשמרו גם כמה דררושים מ"מי חרפו" שנכתבו אולי לפני חכ"ו, כמו המאמרים המשיחיים בס' בשורת אליהו על רות ובתוך ס' רנא פשרא שחיברו. בילדותו ואין פלא שלא נמצא בו כל רמו עבתי. לנו חשוב לקבוע שלא ראה לגנו דרשות שריח שבתאי נודף מהן, ואדרבה חזר עליהן בכל מיני צורות.

ג

האם הכיר ר' אליהו את כתבי השבתאים? האם יש רמו בספריו לקשריו עם קאדרונו שלמדנו עליהם מס' מריבת קודש או על קשריו עם הנביא השבתאי רניאל באזמיר?

על השאלה הראשונה אפשר לענות בחיוב, ובוודאות גמורה. הוא השתמש בספר החשוב ביותר של הקבלה השבתאית בזמנו, הוא ס' הבריאה לר' נתן העוזני. את שם הספר הזכיר בפירושו ברשימת מקורותיו בסוף הקדמתו ל"מדרש תלפיות", אבל איש לא שם לב לכך כי רשימה נכבדה זו נמצאת רק ברפוס הראשון והושמטה

³² כן מביא ר' חיים פאלאני מאזמיר בס' כל החיים, לפי שהעתיק מסס ר' חיים אליעזר ספירא סטוקאטש בס' חטשה מאמרות (תרפ"ב), עם קכ"ח, כי, קבלה מרבותנו ואבותינו הקרושים שלא לדבר מטוב ועד רע על ענין שבתי צבי. כן הובאה מסורה זו באותו לשון מספור אחר אצל רואניס. קורות היהודים בתורקיה חד, עם' 282.

³³ ס' רנא פשרא לר"א הכהן (שאלוניקי תקנ"ו), בחלק אבן הסהר על שה"ש, דר"י ע"א וכו'.
³⁴ שם, דף ל"ח ע"ב – ל"ט ע"א.

[יג]

ר' אליהו הכהן האיחמרי והשבתאות

סגן

משאר ההוצאות. ר' אליהו אינו מזכיר את שמו של ר' נתן. אבל אין מכאן ראיה לסתור שבן דרכו בכל אותה רשימה לגבי שמות ספרים. ומניין נרע שאין כאן הכוונה לספר אחר בשם זה? התשובה כפולה. ראשית כל לא ירענו על ספר אחר בשם זה בספרות הקבלה. וגרולה מזו תשובה חיובית היוצאת מרבריו בערך. בריאת עולם. שם העתיק כמעט מלה במלה את רברי שבתי צבי שהובאו בתחלת ס' הבריאה, אנב העלמת מקורו! אשים זה מול זה את שני המאמרים.

מדרש תלפיות

דף ע"ד ע"ג, בדברי המאסף

ספר הבריאה

כ"י ברלין, דף א' ע"ב

אם תשים לבך לשאלת החוקרים למה נברא העולם בזמן הזה ולא קודם תבין שאין מקום לשאלה זאת כלל משום שאם היה בורא אותו קודם עדיין תשאל ולמה לא בראו קודם לכן מוכרחים אנו לומר שבראו כשעלה ברצונו הפשוט לבראתו בזה הזמן ולא עלה לבראתו בזה הזמן ולא קודם כי רצונו הפשוט חייב כך.

... [מהקדמה זאת] מתיישב מה שנתקשה לראשונים על ענין חידוש העולמות שנראה ח'ו שינוי רצון באין סוף... יש להשיב למה בראם עתה ולא קודם אינה שאלה, וש מעתי יישובה מפי אמיר'ה³⁵ והוא שאם היה בוראם קודם ג"כ היית שואל למה בראם עתה ולא קודם וכן על זה הדרך אין סוף לשאלה זאת, וכיון שמוכרח שיהיה ראשית, אם כן כל הזמנים שווים, ובודאי שבכלל יכולתו הוא ליתן זמן להוצאת המחשבה לפועל... וראוי שיש התחלה לחידוש העולמות להוציא רצונו ומחשבתו הקדומה שהיה לו מבלי ראשית כרי שלא יקרא שינוי רצון בו, ואותה מחשבה יצאה לפועל בזמן שעדה ברצונו להוציאה.³⁶

ר' אליהו הכהן קיצר איפוא את אריכות הלשון של ר' נתן והשמיט את ההודעה המפורשת של מקורו שטעם זה מחידושו של שבתי צבי הוא. מכאן יוצא שר' אליהו ירע כי השחמש במקור שבתי צבי ולא יכול לטעות בו כלל. הוא מבקש להעלים את מקור המאמר, אבל לא עלה על דעתו לדחותו מתוך ספרו מפני ששמו של שבתי צבי נזכר עליו!

אבל גם להשפעת כתבי קאדרו נשאר זכר אצלו. במדרש האיחמרי' אנו קודאים דברים אלו המוכרים כלשונם ובתוכנם אחת הדיועות החביבות ביותר על קאדרו וז"ל:³⁷ כל בניך למודי ה'... הכונה בזה כי לאומות העולם צריך מלך המשיח לפרסם האלהות כאברהם, אמנם ישראל כבר הם למודי ה' ובאמצעות

³⁵ שבתי צבי, לפי הכוונת הקבוע בפי המאמינים.

³⁶ תירוץ זה חוזר גם בדרוש המגורה לר' נתן, ואף שם בשם אומרו, עיין בספרי, בעקבות

משיח, עמ' ק"ג.

³⁷ בדפוס סלאוויקי, דף ע"ג, ז'.

חסר

שלום

[יד]

התורה הם מכירים להקב"ה קרוב לזמן הנאולה כאומרו בווה"ק שבררא רמשיחא יתפרסם האלהות וירעו אותו בראיות כל התורה ורברי דזיל חוה להם לאות ולמפתח. הרי לפנינו שטטוש הרשני של רעיון ראיקאלי, והלשון האופיינית למושגי קארדו מוכיחה כי מכאן ולא ממקורות אחרים בספרות הקבלה, באה ניקתו של הדרשן. במקום, סוד האלהות' השגור בכתב קארדו בא כאן המנוח הכללי יותר, אלהות' והכוונה אחת: בגלות אין ישראל עובדים לאלהי אמת מפני שאינם יודעים את, אלהותו של הקב"ה, ורק בערב הנאולה יעמרו על זה מכה ההוכחות שיתלכנו ויתבררו מן התורה וס' הוזהר. ידוע הוא שרוב ספרי קארדו חוזרים ומרנישים את המטיב היסודי הזה, ובכוונה מניחים ערפל מסביב לשאלה אם המגלה תורה זו מרעתו השכלית או מכח דאיות התורה שני עניינים שונים בעצם, המצטרפים בכל זאת פה ושם אצל קארדו) הוא גם המשיח. ר' אליהו הכהן משנה את הרעיון וסוטה מדרך קארדו: המשיח ותפקידו לחור, וישראל והכרתם את סוד האלהות לחור. לא נשאר כאן מן היסודות השבתאים המיוחדים במחשבת קארדו, כשם שעצם, סוד האלהות' שלו נוכח שאר שיטות שבתאיות בסוגיא זו), רהיינו ההפרדה בין הסבה ראשונה ואלהי ישראל, לא נזכרו כלל בספרי הרב מאזמר שאינו מחבר ספרות של מחרת שבתאית אלא ספרי מוסר ודרוש השוים לכלל נפש בישראל.

במקום אחר במדרש תלפיות אפשר אולי לשער שהוא מרבר על קארדו. כערך, כשוף" הוא מספר: 38, וגם אני המחבר ראיתי ספר על זה [על מאניה אסטרוולוגית] בלשון נוצרי קודין אוהו ספר ארם הראשון והיה ביר פלוסוף ורופא וראיתי בו רברים מתמיהים בחכלית הכקיאית (בשמות השרים הממנים על כל השעות והזמנים) ... והוא רבר פלא". לא מצינו שר' אליהו הכהן עזב את איזמיר, והרופא הפילוסוף שהתעניין באסטרוולוגיה והביא עמו ספרים לועזיים בעניינים אלו (בלאטינית או ספרדית?) – ייתכן מאד שאין זה אלא קארדו. אגרת מאזמר להולנד, שנכתבה ב-1707, זמן קצר אחרי מותו של קארדו, מספרת שהוא האמין מאד בנבואותיו של האסטרוולוג המפורסם נוסטראדאמוס. שקרא אותו בסאלאמאקא אשר שם גמר למוריו.³⁹

מן האישים הירועים כשבתאים גם אחרי ההמרה של שי"ן מזכיר ר' אליהו הכהן לא רק את ר' אברם היכיני אלא גם את, החכם השלם כה"ר נפתלי איש כנזי ז"ל ומביא רברים ששמע מפיו בננות הפרנסים המתנאים על הצבור.⁴⁰ והרי זהו ר' נפתלי אשכנזי באיזמיר אשר הכומר קונן (Coenen) מעיד עליו שהוא חיבר את ה,פנעוה" השבתאי הירוע של שני הפסוקים הראשונים בפרשת מקץ כראשי תיבות של נבואה על ההמרה: מלך קרוש צבי שחתי נקרא חוגר ישמעאל מחמט

38 ברפוס איזמיר, דף ר"א ע"ב.

39 אגרת זו של הקונסול ההולנדי באיזמיר נדפסה רק בהוצאה הניה של Basnage. כרך

חשיעי, עמ' 703.

40 סדרש תלפיות, ערך יוד, דף ק"י ע"ד.

ר' אליהו הכהן האיחמרי והשבתאות חסה

יהיה מושיע ישראל מהרה וכו' 41. אין לקבוע בוודאות אם החז"ר יוסף הלוי שמע את דרשותיו של ר' אליהו כהן והוסיף עליהם, הוא הוא ר' יוסף הלוי, שקאדרו מוכיר אותו בין ראשי תלמידיו בשנת תמ"ב יחד עם ר' אליהו הכהן. כי לפי דברי קאדרו נמצא אז ר' יוסף הלוי באלכסנדריה של מצרים ולא באיזמיר, ואולי הם שני חכמים שונים 42.

באגרת שבס' מריבת קודש מסופר על הקשר בין הנביא השבתאי רניאל בנופוס ובין הרדשן ר' אליהו הכהן, כפי שהוכרתי למעלה. רניאל זה לא היה רב או דיין באיזמיר אלא שליח צבור, ועניין המגיד שהיה לו נתפרסם מאד בדור ההוא, ובפרט בין השבתאים המרבים להזכיר אותו, ואת הגילויים והמופתים שלו. האם ר' אליהו הכהן ישב כמה שנים באותה עיר שהרבו לדבר על נביא זה, נמנע להזכיר אותו? לי נראה שבדבריו על גילויי המגידים נתכוון גם אליו, ודברים אלו רוקא מגלים לנו ברמז גם משהו על יחסו לתנועה השבתאית.

במדרש תלפיות (שנתחבר בשנות התשעים של המאה השבע עשרה), בערך ילד מגיד עליות, באה הערה המתייחסת לדעתי, כמעט בוודאות לרניאל זה. הוא מספר שם: ואני המאסף ראיתי איש לא חבס ולא טפס והוא בעל מקרא והיה רואה מראות נפלאות לא יסופר ויודים לו אותיות מאש באויר וקול יוצא מקוץ הארץ ושמע קול מהם ומגיד מה שאומרים והעומרים שם רואים האותיות היודים לרבר עמו אך הכל רואים זולתו קול שאין שומעין אלא הרואה בלבד ודברים נפלאים כאילו אין להם חקר ומספר ועיני ראו ולא זר, ובחיבור שאלות ותשובות אשר לי הארכת בענין אלו (1) כיר ה' הטובה עלי. אינני חושב שהיה באיזמיר בעל מראות נפלאות שתוארו זה הולם אותו בכל הפרטים יותר מרניאל בנופוס או רניאל ישראל 43. גם ההתמסר

41 Coenen, *Ydele verwachtinge der Joden* (1869), עמ' 106-108. הנוטריקון השבתאי הזה חזר בכמה כתבי יד בלי שיזכרו את שם מחברו שנשחטר בידינו רק אצל הסופר הנוצרי שיזב באיזמיר וידע את תוכנה, מאסנינים להפדת ש"ץ מקרוב.

42 עיין בס' רנא פשרא רף כ"ג ע"א, וקאדרו ב, ציון' שנה ו', עמ' 17.

43 שני שמות אלו מראים על אישיות אחת, וטעיתי כאשר הפרדתי ביניהם (בקובץ השנתי ציון ספר ג', עמ' 173). נמשכתי אחרי ידיעה בלתי נכונה אצל הרב יעב"ץ בס' תורת הקנאות עמ' 55 המספר עליו שהמיר דתו, והוא דבר המוכחש ע"י כל המסקרות שכירינו, ואין כאן המקום להאריך בזה. שני הרניאלים הם חונים, שניהם תלמידי קאדרו, שניהם מראים אותו מן של גילויים סופתים ונפלאות. המסקרות על הנביא הזה משלימים זה את זה יפה מאד. הוא היה מילדי סאלוניקי ובא לאיזמיר רק אחרי מותו של ר' רוד האביליון, ונראה שנתרש מסם כפסך זמנמה וחזר לשאלוניקי, ואולי זהו מקור השמועה שהיה מן המוסרים שם. לפי אגרת הקנסול ההולנדי באיזמיר בא, (דהיינו: חור) לסם בערך בשנת 1696-1697. רניאל זה היה גיסו של אחד הדיינים באיזמיר בשנת תמ"ז, כפי עדותו של בעל האגרת שפרסמתי ב, ציון' הגיל עמ' 175, והכל שלא פירש בשמו. הרי גם ר' אליהו הכהן היה באותו זמן דיין באיזמיר, כאשר מצני על שער ההוצאה הראשונה של ס' שבט מוסר משנת תע"ב. הוא נקרא שם, התחבם השלם הדיין המצויין הרב כמותר' אליהו הכהן נר"ו, ואולם גיסו של הנביא רניאל יש לו, חששות' ביחס לנבואתו או לאישיותו שלא נחפשו באגרת. אולי תגלה בדקת המפרים של חכמי הרור ההוא את והותו של דיין זה?

חסו

שלום

[טו]

על התעורה בס' מריבת קורש, ובראשם החכם אליהו כהן, מעידים שנים הם עצמם ראו חלק מהמראות המסופרים שם (חזון שבתי צבי, ברוחניותו וכיוצא בזה) וגורלה מזו: בענייני המגידים המתגלים לבני ארם הוא מאריך בס' מנחת אליהו ורבריו בפרשה זו מלאים עניין. הוא מבקש מבחן לאמת את התבועותיהם של המגידים ולקבוע אם הם שרים וקליפות או נשמות של צדיקים. והוא קובע כי שרים נבחנים בצורת רגליהם (ועל כן מבקשים להסתיר אותן לפני אלה שהם נראים להם בצורת מלאכים או צדיקים) ובלהבת האש של הקרושה שיש לה סימני היכר ידועים. ואם בא בלהבה ורגליהם רגל ישרה אין להסתפק עליו, גם אין שום שד או רבר אחר יכול להתלבש עצמו בצורות הצדיקים ולא בהקיץ ולא בחלום כי אין מי שישלוט בצלם אלהים לבר ויכולים להירמות בצורת רשעים⁴⁴. והוא מוסיף לטענה זו: והאז קבלה אמיתית, שאם השד יכול להרמות בצורת הצדיק, נופל ספק בכל מאמרי חז"ל המספרים ככל אלו העניינים, ובפרט כשמראים לאדם להיות עומד בטהרה ובעת עסקו בתורה ועומד בבית המדרש ומזכיר את השם באותיותיו כמו האיש שנראה ליהושע, או איסור נמר לחקור [להרהר] אחריהם, משום שאם השרים והרוחות נראים בעת שארם מתקשר... המלאכים ונשמות הצדיקים מתי נראים? הוא מאריך בשאלה זו של הזכרת השם ע"י המגידים ומראה מקורות של טעות⁴⁵, והוא מוסיף: וגם אם מראה באור שם הויה, עדיין יש לחוש שמא יכול השד לעשות כן, אבל אם האותיות מעצמן מרברים, קורש הוא... וגם אם בתוך נייר חתום נכתב השם, מעשה נסים הם, ויש כמה ראיות בזה⁴⁶. מכאן מוכח שהמסופר במדרש תלפיות על בעל המגיד ההוא, לרעת ר' אליהו הכהן מראה אמת הוא ולא מצד השרים. עניין המתייב של שמות קרושים ותשובות לשאלות בתוך נייר חתום הנוכח כאן, אף הוא מסייע להשערה שהמורבר ברניאל בנפוס כי ברומה לזה מסופר עליו בכל התעורות משנת הס'ג-חס"ו, וכל הערים מספרים על זה כמעשה נסים⁴⁸. על דבר כתיבת

44 ס' מנחת אליהו. שאלוניקי חקפ"ר, דף ר' ע"ג.

45 צדיק שהבודק את המגיד ידע להבחין בין קריאת הוי"ו לבית הרפוייה שכן השרים קוראים לפניו את שם הויה בבית רפוייה!

46 ראה הסיפור באגרת הנ"ל מאיזכור אצל Basnage. לא מצאתי מי שישים לב לתעורה חשובה זו כי ריץ לא הזכיר ולא ידע אותה מאחר שלא השתמש אלא במהדורה הראשונה של ספר זה, והתוספות במהדורה השנייה נעלטו מעיניו. וכן השווה האגרת שפרססתי ב.צ"ן כמזכר למעלה. תעודה נוספת על הח' דניאל מצאתי עתה גם בכ"י ירושלים s²1466, דף קצ"ו ע"ב וזוהי אגרת מאת ר' אברהם רווינו שביקר אצלו כשנת חס"ה וכותב אל חברו ויידרו ר' בנימין הכהן כרברים האלה. הם טובו מארצות המזרח כשליחות בני ירושלים: באתי בשורת אלה להגיד למעכת שאם ירצה השם שנחראה פנים בפנים יש לי חירושים הרבה לדבר עמו וגם להראות ככתב הן מענין של חכם קרוים [הוא כמובן קארדונו שניבא בשנת ז'אח שיבת שבתי צבי בענת חס"ו] והן מענין דבר גדול שראיתי באיומיר מחכם אחד שיש לו מגיד ונקרא חכם דניאל ושואלים לו שאלה ובאה השוכה מלמעלה ומחויק השאלה של השואל החכם בכמה חזמנות ואינם מגידים לזה השואל שום דבר מהשאלה ועכ"ל כשכאף התשובה

[ז]

ד' אליהו הכהן האימטרי והשבתאות

חסו

שם היה על כדור של אש המתגלגל באויר, שכל הנוכחים בשעת מעשה ראו אצל רניאל זה, מספר גם הקתסול ההולנדי באזמיר בשנת 1708.⁴⁷

ר"א הכהן מבריל בין טעש, מגידים' כאלה ובין המגידים המתהווים – לפי מה ששמעתי מפי קרוש מדבר רבי ומורי – , מכח גודל נשמתו שבארם ומגיד לו רברים, ואופן ההגדה שיוצא קול גדול מלבו ונכנס באוזו והוא שומע והעומדים לפניו אינם שומעים כלום... וכל ההגדות הם אמיתיות משום שקרוב אדם אצל עצמו... וזהו אם הוא אדם חכם וקרוש שאם אינו כן אפשר שנתלבש בו רוח של רשע מדרוחות הפורחות באויר ומדבר בתוך גופו' והוא מביא דוגמאות לכך מנסיונו עם נשים ותינוקות שנכנסו בהן רוחות. אבל שוב הוא מוסיף הערה מלאה ענין: לרעתו יש להתייחס ל'מגידים' המדברים על הנאולה כלמגידים מצר הקדושה! וגם אם הם רוחות של רשעים המתלבשים באדם הריהם באים לפעמים, ומספרים לאדם כמה דברים שיוודעים... ומדברים אמת ומבשרים דברי שלום ואמת, ובפרט בבוואם לספר דברי נחמות מענייני גאולה שמרדקים לספר אמיתות הדברים ממה ששמעו באויר... כי יודעים שמגיע להם תועלת בכיאת הגואל... ומרחקים עצמם מזה מן השקר... ומספרים למטה כדי שיתחננו מעשיהם והיו סבה לקרבה ע"י הכשר מעשיהם... וה' ברחמי יניענו לימים אלו של גילוי משיחנו בב"א.⁴⁸ אין ספק שלדברים אלו יש משמעות ומשקל מיוחד בזמן ובמקום בהם נכתבו. הרי המגידים שנתגלו לבני אזמיר בשליש האחרון של המאה ה"ז, קשורים פחות או יותר עם הלך הרוח של המשיחיות השבתאית המחזיקה גם בתעמולה הכללית ביסודות שבתאיים. ואם הנסים שהראה הח' רניאל נתקבלו על דעת ר' אליהו הכהן כגילויים אמיתיים, קשה להמנע מן המסקנה שגם התוכן השבתאי שלהם (שאינו מוטל בספק כלל) לא נרחק על ידו. ודבר זה מחזק את התוצאה שהעתי אליה מתוך ניתוח הדרושות שלו על הפרארוכסים בשליחות המשיח שהבאתי למעלה.

אבל ר"א הכהן מכניס סייג לדבריו בנקודה אחת: הוא אומר (בהמשך הציטאטה האחרונה), אמנם דע כי עשר אותות באות לעולם קודם הקץ, האות הא' הקב"ה משגר שלשה מלאכים בני רוחות העולם וכופרים בעיקר והם מראין לבני אדם שהם עוברים להקב"ה ואינן עוברים ומכניעין הבריות; כך

באותיות סלסעלה ונכנס בתוך הכתב חתום זה החכם היל' או רואה באויר מה היא השאלה ומה היא התשובה ונטלה הכל ואח"כ פותח הכתב מי ששאל ורואה האותיות והתשובה וזה דבר פלא שלא ידעו אסמין אבל ח"ל ראיתי עין בעין לפני ששאלתי וכו' (בך ככתב הירדן) ובא הכל כמו שהשקתי, ובוה הדבר זכיתי לכמה דברים ולהחזיק בכטה הבטחות וכמה דברים שכבר הם כתובים אצלי סכמה שנים, ולכן לכתוב בכתב אי אפשר אכל לראות בעין הוא דבר גדול, וכשתראה פנים כפנים אלה הכל'. הארת כתובה בויניציאה כשש בשבת פרשת ויקהל שנת תס"ה לפ"ק (1708). הרמזים על אישור תקותיו, הכתובות סכמה שנים' מובנות לנו היום יפה, לאור ידיעותנו הרבות על ר' אברהם ריווני מאו גילוי יוסנו השבתאי. אין ספק שגם כאן כיוון לענין הנאולה וה'אמונה'.

47 ע"ן Basnage סס, עמ' 700.

48 ס' מנחת אליהו, דף ה' ע"א וב'.

חסה

שלום

[יה]

מצאתי, ונראה מזה שאלו מזכירים את השם לבלבל לאדם ובפיהם שקר ומרמה; גם יש רוחות מהאומות כגון מכת ישו וכרומה ומראים [ומתראים?] לאדם ונשבעים בעילת העילות על איזה רבר והכל שקר ומרמה. ולאזהרה זו בסוף פרק ר' נוספת אזהרתו בסוף הפרק הבא אחריו הסותרת כאילו רוב דבריו הקודמים ומעידה שעדיין עיני המגידים* טעון ברור, וזה לשונו:*

ודע שכל מה שכתבתי בפרקים אלו שאין שר נרמה לצורת צדיק, צריח החבונות והסתכלות הרבה להבחין מאד היטב בצורתם משום שהשר מתקרב מאד להרמות לצורת הצדיק כדי לבלבל לאדם וכמעט עושה דמות צורתו לצורת הצדיק... [ועל כן משתדל השר שהאדם] לא יוכל להסתכל בו מאד [ולא רק בדרך ראיית העברה] בעלמאן ולכן תלוי הרבר בכח הנראה אליו שלא יתפחד ויעמוד בכחו להסתכל בו... לכן הזהר והשמר מעיני הרוח לפי שמרמה לצורת הצדיק ומוציא עם שמים לבטלה פן תלכר במצורת המות ב"מ ובפרט המתעסקים בעיני המשיח נראים לו רוחות להדריכו במחשבתו ונשבעים לשוא ולשקר בכל תוקף שבועות שכולים בשם הויה ואומרים כך שמענו מפי הנבורה באומרים שהם שלוחים של מקום, והרוחות הארורים האלו אינן מאמינים במציאות השם וכל שבועתם וכנות שאלתם ער יילכרו אחרים ברשת המות או להמיר דתם, לכן הירא מהשם אל יתפתח לבו באומרים כבר נשבעו בשם הויה והם אמת. והנה מאמר זה נכבד ביותר לבירור שלנו, והוא בא ללמד על המכשלות שחוקר השבתאות וההיסטוריון צפויים להן במצב הנוכחי של שמירת המקורות ליריעת התנועה. לכאורה יש כאן אזהרה השבתאית בפני הסכנות האורבות למסתבכים בעיני המשיח, והיינו באים ללמוד מלשונו על הסתייגותו, ויותר מזה: על ההתנגדות לתופעות אלו, עם כל הסתירה הנראית כאן לדבריו הקודמים באותו הספר. אבל לאמתו של דבר בא לשון זה להוכיח לנו הוכחה סופית את קשריו של ר' אליהו הכהן עם קארדו, ואין כל סתירה בין דבריו הראשונים הרמזים על הבנה ונטיה לגביאי השבתאות כמו דניאל בנפוס ודבריו האחרונים. על פי מקרה נשמרו לנו דבריו הארוכים של קארדו על ההמרה בשאלוניקי וכבר פרסמתי אותם במקום אחר (מכ"י אדלד 2432). ומשם אנו למדים שכל טענותיו של ר' אליהו הכהן לקוחים מדברי קארדו וחוויות עליהם כמעט מלה במלה. ואם קארדו כותב שם, כספרו על הופעת דורות השקף, ששלח לאומיר אגדת לח' אליהו הכהן ולח' דניאל תלמידיו, להזהיר אותם שלא יטעו ברוחות אלו, הרי דבריו ר' אליהו בס' מגחת אליהו מוכיחים שהוא עצמו המקבל של אגדת זו ולמד ממנה ולקח מוסר, אבל לא כמתנגד חדיף לעצם האמונה השבתאית אלא כמתנגד לשבתאות הקיצונית של המומרים בשאלוניקי ושל תרבותיהם; ודרכו בזה היא ממש דרכו של קארדו ושל השבתאים המתונים שנלחמו

חכט

ר' אליהו הכהן האיחמרי והשבתאות

[יט]

השוואה בין שני המקורות מוכיחה שר"א הכהן מרבר על מאורעות זרים שקרמו להמרה בשנת תמ"ב ותמ"ג, והרמו בסוף לשונו על כוננת רוחות השקר להביא לירי המרה, אינו רמוזי אלא קשור במעשים שהיו. ענין שלשה המלאכים שעתידיים לצאת ולכפור בהקב"ה, נזכר פעמים אחדות ע"י קארדונו, וכן גם בספרו על ההמרה.⁵⁰ לא עלה בירי עד עכשיו לקבוע את הספר שבו מצאו קארדונו ור"א הכהן את הנידסא, שלשה מלאכים" במקום, שלשה מלאכים" שבאותות משיח. קארדונו אומר בפירושו שמצא כך באומיר בספר שחכם אשכנזי הדפיס במאה הט"ז (ואולי כוון לאחר מספרי מהר"ל מפראג). מאמר קרמון זה מסביר, לפי דעת קארדונו, איך יכלו להתגלות רוחות המתגלים באורות, מזכירים את השם המפורש, ומתגלים בצורת חסידים וצדיקים שהיו ידועים יפה לאלה שלהם נתגלו, והרי קיימא לן שאין שדים יכולים לעשות כן (הכל כמו שמען ר"א הכהן בתחלת לשונו בס' מנחת אליהו). והתשובה: אין כאן שדים אלא הם באמת מלאכים, וכח מלאכות להם, אלא שכפרו בשם. ותירוצו זה הוא ממש תירוצו הראשון של ר' אליהו. גם התירוצו השני אצלו שיש באמת כח של קליפות ושדים המצליחים, להחקרב מאד להרמות לצורת הצדיקים" ויש, רוחות מן האומות" הנשבעים בשם עילת העילות והכל ישר – תירוצו של קארדונו הוא: עור יש קליפה אחת הנקראת עונגאל וסמנו יוצא ענף שנקרא עוני הסר ממנו מלת אל בעבור רשעותו, וכשהקליפה הזאת מתגלה בחכמתו ובמרמתו, מביא בחוץ בני ישראל מחשבות רעות, אמנות שקר וכפירות נמרצות.⁵¹

קארדונו מספר בפרטות כיצר נתגלו לו רוחות אלו בצורת צדיקים וכיצר חשף את מהותם האמיתית. ומה שמספר ר' אליהו בסוף לשונו על המתעסקים בענין המשיח, כולו נמצא בסיפור ההוא של קארדונו האומר: נגלו לי ולתלמידי [בקושטא] מטטרון ואליהו ומלאכין ונביאים עד אין מספר, כולם בשמחה גדולה נשבעים בשם המפורש שבלי שום ספק יתקיים [רבר הנאולה בשנת תמ"ב] כי כן שמעו מפי הנבורה ובשם השם הגדול... אומרים כה אמר ה' אלהי ישראל עשו כך וקבל". גם קארדונו (הרחוק מאד מהלך דוח אנטינומיסטי) קובע בכמה מקומות שאין לקבל, גלויים" שיש בהם משום שגוי קטן בתורת משה ובחקנות החכמים, ורואה בזה אבן בוחן לדוחות אמת ורוחות שקר. בקיצור: כל תורתו של ר"א הכהן כענין גילויי המגידים והרוחות אינה מתנגדת להנחה שהוא תלמידו של קארדונו הנזכר בס' מריבה קודש וברבדי קארדונו עצמו, אלא מאשרת אותה. היתום האדיש לגבי שאלת משיחתו של שבתי צבי שקארדונו מלה בכמה מדרושו וביתור באגרותו אל ר' שמואל די פאס, מסביר לנו גם את החמיהה הזאת בכתבי הדרשן מאזמיד.

50 עיין ב, ציון שנה ו' (תש"א), עמ' 16 ומה שכתבתי שם בעהרה 5.

61 שם, עמ' 15-16, ועיין שם הערתו על מקור השקפה זו בדברי ר' משה מברנוש במאה ה"ג, השוה גם התיאורים המקבילים (אך קצרים בהרבה) של רוחות השקר והקליפה הגל ברדוש, אני המכונה של קארדונו שנתפרסם ע"י ברנהיימר ברבעון JQR, 1927, עמ' 125-126 ובאגרת אל ר' שמואל די פאס בליוורנו שנדפסה ב, בית המדרש של אייוק הירש וייס (תרכ"ח), עמ' 66.

[כ]

שלום

תע

היו מתלמידיו של קאררוו שפקפקו במשיחותו של ש"ץ והוא כותב להם שלא יטריחו את עצמם בפרשה זו, כי ממילא יתגלה האמת. הוא עצמו קיבל, כמובן, את משיחותו של ש"ץ, אבל גם בספריו הרבים אפשר לקרוא רדשות רבות על הנאולה בלשון עתיד, ממש כבספרי הדרשן מאיזמיד.

אני מסכם: סבורני שהגיתוח הקורם הוכיח שאין ר' אליהו הכהן יכול להחשב בין מתנגרי השבתאות, ואדרבה יש לחשוב אותו כקרוב לשבתאים המתונים (ביחסם למסורת היהודית) ומושפע מהם. הוא קיבל מהם הנחות שבתאיות בהחלט בשאלת גורלו המר של המשיח. הוא היה במשך זמנמה מקורב לאברהם קארקוויז וכמוהו הסתייג מן הגילויים הקיצוניים של השבתאות בדרו. אם הוא עצמו החותם בראש התעודה על החזיונות באיזמיד – ורבר זה קרוב לוודאי, לפי כל האמור כאן, ואין כל נימוק הפוסל הנחה זו – הרי החזיק באמונה במשיחותו של שבתאי צבי, סמוך לשנת 1680. הוא מאמין בגלויו של הנביא השבתאי רניאל בונפוס ומוכיר אותו בספריו, אם כי בעקיפין ומבלי לקרוא בשמו. דמותו של ר' אליהו כשבתאי חסיד רוסה מכמה בחינות לרמותו של הדרשן הגדול בדרו, ר' בנימין כהן ברנ"ו. ואם באולי התרחק בסוף ימיו מן השבתאות, הרי לא פסל את הרעות שהביע בהשפעתה בככה מספריו, ואין להפוך אותו לרויף השבתאים, רבר שאין עליו כל הוכחה שהיא.